

Елісон Іствуд, Клінт Іствуд у фільмі «Наркокур'єр».

виPLEKані в молодості ідеали навіть у власному домі, але не стає. Впевненість, сила, віра – для тих, хто вірить, іншим вона ні до чого – схоже, своїми фільмами режисер зовсім не має наміру когось перевиховувати. А от підхопити у попередників прапор для тих, для кого ідеали – природна частина життя, без яких воно не існує, – цілком у його дусі.

Клінт Іствуд – останній із могікан «часів поміж кінематографічними часами» – зізнався, що не боїться грати (в широкому сенсі) йому допомогла перша роль у шкільній виставі: вчителька англійської вирішила, що він ідеально підходить на роль розумово відсталого хлопця-ідіота, й у цьому образі йому, звичайно, було неприємно виходити на сцену. Але п'єса була настільки поганою, що публіка щиро сміялась, а після вистави дехто ще й підходив, щоб привітати Іствуда, мовляв, усе так здорово вийшло... Втім, справжнім актором, а потім і режисером, Іствуда зробили Серджо Леоне і Дон Сігел. Справді, в усіх фільмах учня навіть операторська манера дещо схожа на манеру вчителів: довгі плани, зйомка трохи знизу, єдина кольорова гама. Це, однак, не завадило Іствуду, відчувши вичерпаність певних тем, повністю демістифікувати образ ковбоя у своєму фільмі «Непрощенний» (1992), який він присвятив наставникам – і отримати за нього перших два «Оскари» (за найкращий фільм і режисуру). До речі, неповний список творчих нагород Іствуда становить кілька сторінок, серед яких є такі відзнаки, як найвища нагорода Французької республіки – орден Почесного Легіону. Окрім режисури й акторської діяльності, Іствуд також захоплюється джазом, він навіть створив кілька композицій, які звучать в його стрічках. Побував він і безпартійним мером невеличкого містечка в Каліфорнії; брався і за різну громадську роботу. Та все ж рік за роком, фільм за фільмом Клінт Іствуд відточує свою основну майстерність: відтворює складних героїв у складних ситуаціях, самі історії, однак, залишаються простими, зрозумілими та завжди актуальними.

«І воля моя, як ці гори, висока!»

Фільму «Білий птах з чорною ознакою» – 50 років

Лариса Брюховецька

Богдан Ступка, Іван Миколайчук у фільмі «Білий птах з чорною ознакою». Режисер Юрій Ілленко. Кіностудія ім. О. Довженка, 1970.

«Білий птах з чорною ознакою» – фільм особливий в українському кіно. Не тільки тому, що це був подвійний дебют: Івана Миколайчука як сценариста та укладача музики, а Богдана Ступки як кіноактора. Для такого твердження є ще кілька причин. По-перше, в «Білому птахові» вперше показано вояка УПА. Якщо в литовському кіно «лісових хлопців» вивели на екран ще 1964 року, і фільм «Ніхто не хотів помирати» став досить резонансним, то в кіно українському суворо забороняли згадувати сам факт опору, який чинила УПА радянській владі, а тут Орест Дзвонар був фактично головним персонажем. По-друге, у фільмі Миколайчука та Ілленка виразно дали про себе знати біблійні ремінісценції, що цілком природно, адже йшлося про жителів краю, де не було боротьби з релігією. По-третє, фільм, на відміну від багатьох «благополучних», мав незвичайну долю – від тріумфу в українському прокаті, від золотої медалі на 7-му МКФ у Москві (1971 рік) і нагород на інших престижних кінофестивалях до розгрому фільму й самого поетичного кіно та гоніння на його авторів, починаючи з 1972 року.

Цим не вичерпується його своєрідність, адже вона, ясна річ, – у його художній формі, в артистизмі, з яким розкрито таку небезпечну тему. І все ж згаданих фактів достат-

ньо, щоб переконатися, що це особливий, знаковий твір. Поява такої роботи стала можливою в силу того, що автором ідеї та поштовхом для створення картини виступив Іван Миколайчук, людина, скажімо так, яка отримала не зовсім радянське виховання, адже його батьки знали про совітів більше, аніж це дозволялося рядовому радянському громадянину. Тут пригадується один випадок, який донесли очевидці. Коли в хаті Миколайчуків зупинився на нічліг офіцер Червоної армії, він звернувся до Іванового батька Василя, мовляв, чого це в тебе стільки ікон на стінах, ми, радянські люди, знаємо, що ніякого Бога немає, а релігія – це опіум. Тоді Василь питає: «А в тебе є гроші?», гість здивовано погоджується і дістає купюру. Василь питає: «А який рік там написано?» – 1939-й. – А від чого йде це літочислення? Тут в офіцера аргументів і забракло...

Спершу – про долю фільму. Іванові Миколайчуку 1969 рік не приніс якихось відкриттів – позаду залишилося міжнародне визнання «Тіней забутих предків», у минулому – успіх фільмів «Сон», «Камінний хрест», «Анничка». Перспектива ж була невизначена, національна тема ніби вичерпалася. Звичайно, грати розумного і сміливого капітана-розвідника – почесно, але це не задовольняло. 29-річний Іван хотів і далі наповнювати екран драматургією, в якій конфлікти і боротьба не перетворювались у щось гнітюче або схематично-героїчне. Його вабила інша естетика: разом із колегами він пише сценарій «Камінна душа» за Гнатом Хоткевичем, але сценарій не приймають. А йому вже було тісно у своїй акторській професії, хотілося знову відчувати енергетику рідних Карпат, їхньої прекрасної музики, знову пережити творення фільму як свято. Й разом з тим згадати незнану для багатьох його ровесників боротьбу гордого народу в середині ХХ століття, підняти завісу над пережитим. Стає зрозуміло, що потрібна підтримка досвідченого автора. Зі своїм задумом історії родини Дзвонарів Іван звертався до небайдужих до долі його краю людей, але відповідь була одна: забудь про таке, не на часі, не варто...

Сміливості вистачило Юрію Ілленку, славетному оператору «Тіней», режисерові двох заборонених фільмів, – той підхопив задум. І не тому, що не мав власних, навпаки, мав їх достатньо, але, очевидно, захопив інтелектуальний запал Івана. Робота закипіла. Лариса Кадочникова та Марічка Миколайчук згадували про те, з яким азартом і самовіддачею вони працювали вдома в Юрія Ілленка. Завершену версію сценарію, не відкладаючи, подали на студію: найперше обговорення відбулося влітку 1969-го. За спогадами редактора фільму Віталія Юрченка, члени художньої ради студії (а цей колективний орган мав визначити – бути фільму чи ні) всупереч власним прогнозам сценарій рекомендували. Те саме відбулось і в Держкіно. Можливо, припускав Юрченко, пильність чиновників приспала літня спека. Хай там як, дозвіл інстанцій Ілленко отримав і, не гаючись приступив до роботи над режисерським сценарієм, до вибору натур, запрошень членів знімальної групи, акторів. Щойно режисерський сценарій передали в Держкіно УРСР, як група поїхала знімати кінопроби

на зимовій натурі, бо знали, що такий ризикований твір треба починати негайно, поки начальство не передумало. Тим часом директор кіностудії ім. О. Довженка отримує циркуляр про недопустимість запуску фільму без дозволу Держкіно. Річ у тім, що клімат змінився, і причина цієї зміни, з огляду на ширший контекст, цілком пояснювана. На думку імперії, в Києві розвелось забагато вільнодумства. І в липні 1970 року в Україні відбулася зміна караулу в КДБ: Москва прислала нового керівника, В. Федорчука, людину жорстоку й нахабну. Секретні співробітники, які виконували вказівки КДБ на робочих місцях, активізувались. Архівні документи це підтверджують: висновок Держкіно на режисерський сценарій раптом заряснів безліччю зауважень і претензій, яких не було у висновку на сценарій літературний, хоча зміст його не змінився. Серед вимог – посилити класове протистояння на Буковині, що входила до складу Румунії, позбутися біблійних аллюзій на зразок дерева пізнання тощо. Тобто звільнювати і вихолостити сценарій. Найбільший удар нанесено Миколайчукові, якому заборонили грати Ореста. Як згадував через багато років Богдан Ступка, «роль, яку зіграв я – Ореста, – він писав “на себе”. Але доля у вигляді ЦК партії втрутилась в процес. І Іван Васильович у фільмі грав брата Петра, який вибирає Червону армію. А я – Ореста, який іде в ліс в УПА. <...> Мій Орест (на той час) з негативною барвою. Такий собі антирадянщик, який говорить: «Я – гуцул, я – газда в цих горах, і я вирішую, кому в них жити!» Так що я до певної міри навіть вдячний ЦК, який довірив мені таку відповідальну роботу. <...> Я, правда, іноді з сумом жартую: мовляв мимоволі відібрав у Івана таку бажану для нього роль...»¹.

Фільм, незважаючи на перешкоди, завершили своєчасно. А 24 березня 1971 перший секретар ЦК КПУ Петро Шелест записав у своєму «Щоденнику»: «Майже всім складом Політбюро ЦК КПУ були на кіностудії ім. Довженка, переглядали кінофільм “Білий птах з чорною ознакою”. Фільм зроблено добре і заслуговує на увагу, безумовно, буде сприйнятий глядачами схвально і високо оцінений спеціалістами і навіть, можливо, буде відзначений преміями. Сказав Добрику, що питаннями оцінки фільмів є кому займатися і без нього»². Добрик, перший секретар Івано-Франківського обкому партії, після перегляду фільму в дні роботи з'їзду КПУ назвав його антирадянським і шкідливим для молоді, що було серйозним звинуваченням. Улітку фільм посилають на Московський МКФ. І про тріумф, здобутий там, Шелест також згадав із відповідним коментарем: «На кінофестивалі у Москві фільм студії імені Довженка “Білий птах з чорною ознакою” отримав першу премію. Після цього чого вартий галас безграмот-

¹ Вергеліс О. Первый в списке. Богдан Ступка – о Миколайчуке, Иоселиани, «Бульбе» и будущих премьерах // Зеркало недели. – 2009. – № 38–39, 10 октября.

² Шелест П. Щоденник // Петро Шелест. Справжній суд історії ще попереду. Спогади. Щоденники. Документи. Матеріали. – К.: АДЕФ Україна, 2011. – С. 527.

Богдан Ступка, Наталя Наум у фільмі
«Білий птах з чорною ознакою».

них Грушецького, Ватченка та інших “діячів”³. А польський кінокритик Генрік Зелінський, оглядаючи фільми VII Московського міжнародного кінофестивалю, напише в своєму тижневику «Екран»: «Фільм Ілленка був найцікавіший з точки зору форми твором фестивалю. Цілісність утворюють неймовірно майстерно вибудовані образи, починаючи з розкішних народних костюмів, музики, танців, малярства, різьблення і народних пісень до поезії та літератури включно».

Та вороги фільму і не думали здаватися, вони чекали слушної нагоди. І така настала влітку наступного року, коли на місце «непокірного» Шелеста Москва поставила «ідеологічно правильного» Щербицького. Наглядачі почали втручатися в роботу Юрія Ілленка над фільмом «На поклоні!», і в результаті – куди поділися поетичне бачення і візуальна краса, зрештою, емоції й почуття! Студії дали негласну вказівку позбавити Івана Миколайчука роботи, йому не дозволяли зніматися, настає чорна смуга марнування щедрого на творчий потенціал таланту.

Причиною переслідувань було яскраве національне обличчя фільму. І образ вояка УПА, вперше показаного в ігровому кіно, який викликав співчуття. Він не був запрограмований воювати – йому довелося взяти до рук зброю, щоб захищати свою землю, свою кохану, що віддавалась за радянського солдата, але з власного весілля втекла з Орестом у гори. Епізод весілля набуває драматизму через те, що, за сюжетом, у Дану закохані троє братів, однак жодному із них не випало стати щасливим у коханні. Сама ж героїня не може визначитися, до кого лежить її серце, що ще більше підсилює атмосферу непевності та душевних

³ Там само. – С. 536.

Агент «Чорний»:

Роман Росляк

Уперше агент «Чорний» згадується у справі-формулярі Олександра Довженка ще 5 листопада 1932 р. Сама ж справа-формуляр містить лише одне донесення безпосередньо від цього агента, датоване 20 серпня 1938 р. Це така собі довідка на кінорежисера, причому доволі об’єктивна, без характерних для такого роду документів звинувачень у різних «гріхах», зокрема й політичних. Її автор побіжно згадує своє знайомство з режисером, одразу ж для себе зауваживши, що «Довженко сравнительно мало связан с кинематографическими кругами, а тяготеет больше к писателям <...>»¹.

Лаконічно переповівши деякі факти з життя Довженка та схарактеризувавши його настрої після завершення фільму «Іван», агент, очевидно, не випадково акцентує увагу на світоглядних змінах режисера після зустрічі з Й. Сталіним: «Последовавшее затем награждение орденом Ленина, встречи и беседы с тов. Сталиным, – все это произвело сильнейшее впечатление на Довженко и заставило его пересмотреть многое в своем мировоззрении и, по его собственным словам, в отношении к искусству»².

страждань (і це сміливо можна співвіднести із тодішньою політичною ситуацією в Україні). На весіллі наречений віддає свій коровай комбатові, тоді як Дана ділить його між братами, хоча вони нехтують цим жестом з її боку.

Ще драматичнішою є розв’язка: смерть братів – Ореста та Петра. У цьому проявився трагічний підсумок розтерзаності українського народу між різними країнами. Так, Петро гине на палаючому тракторі, а Ореста, який прийшов до села після тривалого перебування в горах, убиває його ж брат.

...Сплинуло 50 років. Барви і музика цієї картини зачаровують нові покоління глядачів. Студентка II курсу НАУКМА Ірина Дубик пише: «Із сюжету фільму дізнаємося, що брати стають по різні сторони барикад: Петро долучається до Червоної Армії, Орест – до УПА, а Георгій утримується від будь-якої військової діяльності. Трагедія набуває виразнішого звучання через ворожнечу братів. Орест, з’являючись у будинку батьків, застає там за вечерею Петра і промовляє до нього: “Подивимось, що комуністи жеруть, чим запивають”. Досить показово, на мою думку, є й те, що на тлі цієї розмови чути, як цокають стрілки годинників, ніби ще більше підкреслюючи ворожість у родині. Також досить показовою є і сцена з лісосплавом, пов’язана зі сценою приходу радянської влади. Варто також зауважити, що тлом звучить мелодія радянського “Маршу авіаторів” (“Мы рождены, чтоб сказку сделать былью”). Тут досить виразно можемо простежити напруженість політичної ситуації, а також ворожість між односельцями: “Якої ж ти волі хочеш? Невже німецької?” – “Я гуцул! І воля моя, як ці гори, висока!”».

«Білий птах», пущений сміливими талановитими митцями, продовжує свій лет у майбутнє.